

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

a legnagyobb magyar.

BOROS MIHÁLYTÓL.

Mint a fiatal s kezdő művész gondolkodva állapotodik meg az előtte fekvő becses kődarab előtt s remegve veszi kezébe a vésőt és kalapácsot és soká haboz, míg a kőre teszi; félve, hogy művészi szobor helyet, csak tűrhető néma alak fog keze alól kikerülni: úgy én is dobogó szívvvel veszem fel tollamat s remegve ülök asztalomnál, midőn gróf Széchenyi István, a legnagyobb magyar életrajzát akarom megírni, mert attól félek, hogy midőn dicsőíteni akarom őt, fénytelen rajzommal levonok halhatatlan érdemeiből. És hogy e merész lépést mégis megteszem, az a remény biztat, hogy e szerény füzet olvasói nem az író gyöngeségét s csekélységét; hanem a dicsőítendő nagyságát s átkarolhatlan erejét fogják latba vetni.

Széchenyi István, e *hon újjáteremtőjének* életét, tetteit, érdemeit kellőleg rajzolni, hűn megírni, egyike a legnehezebb feladatoknak, azért nem is ígérem olvasómnak, hogy valami tökéletes kerekded képet fogok adni; hanem beérem azzal, ha a magyar nemzet kebelében állítandó örök emlékhöz néhány porszemmel én is járulhattam.

1. Széchenyi István gyermek- és ifjúkora.

Széchenyi István gróf, a legnagyobb magyar, született Bécsben 1791. szeptember 21-dikén. Harmadik s legfiatalabb fia volt az 1820. december 13-dikán elhalálozott magas műveltségű s tudományokat hően pártoló gróf Széchenyi Ferencznek, a nemzeti muzeum alapítójának s Festetics grófnőnek, a keszthelyi Georgicont alapító nagy Festetics György gróf testvérének.

Gróf Széchenyi Ferencz honunk ügyét még tetemesebb anyagi áldozatokkal segítette, mint fia István; méltó, hogy a nagy fiu, méltán nagyinak mondható atyját is megismertessük néhány vonással.

Már József császár alatt fényes hivatalokat viselt, de azokról önként leköszönt, hihetőleg, mert hazafi lelke nem tűrhette, hogy József alkotmányellenesen, rendeletek által kormányoz. Meghalván József császár, utóda II. Lipót országgyűlést hirdetett. A József által Bécsbe vitetett s a ritkaságok tárába szánt szent koronát örömrivalgások közt tette uj uralkodója fejére a nemzeti függetlenségét s alkotmányos jogait visszanyert nemzet s az 1790/1-diki híres országgyűlési terem falai közt látta a majd tizenkét éven át visszavonulva élt nagy hazafit.

I. Ferencz alatt ismét fényes hivatalokra emeltetett; de szemeinek gyöngesége miatt hivatalairól másodszer is lemondott s visszavonulván a hivatalos pályától, minden idejét s gondját gyermekei neveltetésére fordítá. A sok csalódás és reményvesztés által elkésiritett öreg gróf — mint rendesen szokott történi — a vallásban keresett menedéket s természetes, hogy gyermekeinek is vallásos nevelést igyekezett adni.

Széchenyi István gyermekévei folytonos imádkozás és kegyes könyvek olvasása közt folytak le; atyját, ki egykor a hon oszlopa s a trón kegyeltje volt, naponkint a lépcsőkön térdelve, tört szívvvel imádkozni látta. Így serdült fel István gróf s alig tizennyolcz éves korában így vetteték az élet tengerére, hol magára hagyatva, nagy jövedelme, választott pályája, még romlottabb pajtásai és heves vére élvek és erős izgalmak örvényeibe sodorták. Az imádságokat frivol s szépizlés nélküli regények válták föl s a gyermekévek vallásossága helyébe — mint rendesen — hideg vallástalanság lépett.

Gróf Széchenyi Ferencz ugyanis 1809-ben, midőn a korszikai hős, Napoleon, egész Európát megrázkódtatta s az osztrák birodalom sorsa a legkétségesebb kockára volt téve, mind a három fiát Lajost, Pált és Istvánt a fölkelő nemes sereghez küldé, honnan István rövid idő mulva a rendes katonai pályára lépett át s 1815-ig a Napoleon ellen való háborúk majd minden nevezetesebb csatáiban résztvett. A Lipszénél három napig tartott ütközetben különösen kitüntette magát s Blücher

porosz tábornokhoz megbizatosokkal küldetvén, lényegesen befolyt az ütközet sorsára azáltal, hogy másokkal együtt a nagyhirű porosz tábornokot rávette, hogy intézkedései által a közelgő Bernadotte megérkezését és a csatáiban részvétét lehetőségessé tegye.

Legyőzöttvén a korszikai hős, a szövetséges hatalmak kétszer vonultak Párisba; majd összeült a bécsi kongresszus Európa ügyei rendezése végett s Széchenyi katonai élete fénykora ezekre az időszakokra esik.

Az előtte felmerült jelenetek nagyszerűsége, a katonai dicsőség mámore, a legfényesebb körökben töltött órák folytonos izgalomban tarták őt s tett után sóvárgó lelke kénytelen volt a szerelem, hír, fény és kaland tündérországaiban keresni szórakozást s kielégítetést.

Az európai béke helyreállításával mintdezek a tündérálmok örökre szétfoszlottak s a francia sasnak szent Ilona bérceihez való lánczoltatásával a hadi dicsőség gazdag mezeje, a hír ragyogó kalászáinak aratása, az előléptetés reménye végkép megsemmisültek.

És mi maradt Széchenyi számára? Egy pár érdemjel, a huszárcapitányság, a katonai állomások foglalkozás nélküli magánya s a mámbóli kijózanodás bűnbánó napjai, hetei s évei.

Széchenyi tevékeny szelleme nem talált nyugponton, mint a sik tenger fölött szálló vándormadár s magába kezdett szállani. Üresnek találá szívét és agyát, untatónak a jelent s a multat minden fénypontjával együtt nem elég nemesnek s nem hozzá eléggé méltónak. Ez az érzés, ez a tudat jótékony hatással volt lelkére s lassankint erős, de eredménydus rázkódást idézett elő nála.

Széchenyi átalakulásának idejét nem lehet meghatározni; de annyi bizonyos, hogy a bécsi kongresszus után csakhamar sokkal komolyabbá és ismeretek után sóvárgóbbá vált, mint addig volt. Ennek tulajdonítható, hogy szabadságidejét utazásra használta, nevezetesen beutazta a német birodalmat, Francia-, Angol-, Olaszországot. Mulatott Konstantinápolyban s megjárta az új görög államot stb.

Utazásaiban eleinte élvezet és szórakozást keresett, később inkább okulást és ismereteket gyűjtött; 1819-től kezdve vas-

szorgalommal s kitartással s minden akadályt leküzdő erély-lyel a komolyabb tanulmányokra adta magát; 1820. év végén pedig, atyjának halála után, életének legmélyebb feladatául a *magyar nemzet sorsávali foglalkozást tűzte ki s komolyan kezdett kémlelődni aziránt, hogy van-e még fajunk feltámadása körül remény, vagy nincs-e többé?*

2. Széchenyi István első föllépte.

Széchenyi Istvánt méltán nevezhetjük a haza napjának, mert első föllépése is hasonlított az éj homályából előtörő nap ébredéséhez s egész életpályája, mint a nap pályafutása melegített, éltetett és tenyészített.

Ő kora ifjúságát részint a katonaságnál s a Napoleon elleni háborukban, részint külföldön tölté, a magyar nyelvet csak hibásan beszélte és a tudományok s haza iránti szeretetének csak kevés jelét adta. Nem csuda tehát, ha mindenkit meglepett, midőn az 1825-diki országgyűlésen huszártiszti egyenruhában a közügyek fölötti tanácskozásokba vegyült. Már első fellépése oly megdöbbenő hatású volt, hogy a diákokul szónokló s németül társalkodó főrendüek, a magyar hangon megszólaló lelkes huszártisztben önkénytelenül a haza szebb jövőjének reménysugarát látták fellövelni. Arról folyt ugyanis a tanácskozás, hogy a magyar nyelv a tudományosság művelésére hogyan lehetne egy tudós társaságot állítani s a felállítandót hogyan lehetne legczélszerűbben biztosítani. Ekkor előlép egy akkorig csak a nagyok fénytermeiben ismert, de a közéletben egészen ismeretlen Hessen-Homburg huszárezredi kapitány s egész évi jövedelmét, hatvanezer forintot a felállítandó akademiára áldozza. E csuda példa varázserővel hatott a jelenvolt nagyokra, számos követőre talált s az akadémia felállítására megkivántató alapítvány csakhamar alá lőn írva s Széchenyi mintegy „legyen“ szavára, lett magyar akadémia.

— S miként fogsz egy évig élni? — kérdék tőle elámult barátai.

— Eltartotok ti, — ez volt rövid felelete.

E perctől fogva nem volt nagy és nemes lelkének más gondolata, más törekvése, más vágya, mint hogy a magyar fajt

biztosítsa s az európai polgáriasodás ösvényén, de önállólag mind tovább vezesse s szellemi tulajdonait s tehetségeit minél nemesebb irányban fejthesse. Hogy ez volt Széchenynek nagy és mindent alárendelő törekvése, annak bebizonyítására saját szavait idézem :

„A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli rokontalan sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait; sajátságait egy törzsofkfajnak, mely, jöllehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több izben gyászba borítá földgolyónk legkiképzettebb részeit s fel-felbőszülésében mint Isten ostora mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst s erejénél fogva, bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja.

„Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, *sajátságait mint ereklyét megőrizni* és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit s egészen új, *eddig nem ismert alakokban kiképezve*, végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni: — ez a föladat.

„Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg, mit azonban csak kitűzött terv szerint érhetnénk el.

„S minden jelenetek jövőndő fényt mutatnak, minek megjósására egyedül fontolgatás, más nemzetek kifejlődésének ismertetése s nemzetünkkel egybehasonlítása és semmivel több profétai tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kisdéd makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, *csak senki el ne gázolja.*“

Ezek Széchenynek szavai, ezekből látható politikájának alapeszméje s változatlan sarkpontja.

Vannak számosan, kik Széchenyi reformátori szerepét rögtönzöttnek s őt, midőn feladatához kezdett, a közpályára egészen készületlennek állíták.

Katona bajtársainak, kik a Napoleon elleni háboruban vele szolgáltak, még „Hitel“ czimű munkája megjelenése után sem ment fejökbe, hogy az a Széchenyi István idézhetett elő tudós munkái által eszmeforradalmat, ki mindenkin tultett ugyan lovaglásban, testi gyakorlatban s nők körüli szerencsé-

ben; de Gutenberg találmánya, a könyvnyomtatás mestersége iránt kevés előszeretettel tanusított.

Dessewffy Aurél is azt jegyezte meg róla, hogy egészen készületlenül lépett a törvényhozói terembe.

Wesselényi Miklós pedig — Széchenyivel való utazásairól szólván, állítá, hogy Széchenyi sok világtapasztalást szerzett ugyan, de a gazdasági s államgazdászati tarkább ismereteken kívül csak a szépirodalomban birt jártassággal. A politikáról pedig keveset gondolkodott s hite se volt a magyar nemzet jövődjére felől.

Azonban bármint vélekedjenek is mások Széchenyi első föllépéséről — ha felteszszük róla, pedig fel kell tennünk, hogy hazáját nem ámitotta, akkor hinnünk kell, a mit „Kelet népe“ czimű munkájában mond magáról: „Oh mily sokszor látám — így szól meghatottan — még mint gyenge fiu szegény atyámat buba merülve s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasabbnak, valami sokkal nagyobb érdekűnek kell hatni rá, mint családi vagy házáleti bajok keserűségeinek. Mert Epictetos elveivel megbarátkozott férfi, mint ő vala, ilyféle gyötrelmeket mosolylyal türt vala. Akkor nem tudtam felfogni bánatait. Be nagyok lehettek azok! Később tudám s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. A magyarnak napról-napra mélyebben sülyedése és azon reménynélküli nézet, miszerint nemsokára és elkerülhetlenül fogna életünk végórája ütni; okozá oly sokszori keserü epedéseit. Felfogta-e, hogy ránk nézve csak úgy lehet még üdv, ha nemzetiségünk megmentését még alkotmányunk szeplőtlenlése elébe teszszük, nem tudom. Tán nem tulajdonított a mindinkább lankadó testnek elég erőt és életet halálos álmaiból kibontakoznia. S mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint „magyar“ reménytelen szállott sirjába, azóta meg nem szünőleg hasonlítgatám más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze, mikép kiismerném: van-e még feltámadása körül remény, vagy nincs-e többé. *Életem legmélyebb feladása ez vala.* S mindenben tapasztalám, hogy e keleti rajnak, de éppen virága, mert salakja e nemzetnek, mint a legnemesbnek is van, már-már kétségbeesik, búban s mély melánkholiában eped mindig valami után, mi előtte ismeretlen. Mig más nemzetek a jelenben látszanak élni, s jellemzetők megelégedés és jó kedv, mintha már elérték volna

a nagy természetbeni állásukat, osztályrészüknek már birto-
kában volnának: a magyar, kinek egész létét oly sötét titok
fedi, vagy nem remél többé semmit, s a multban hiszi örökre
eltemetve hir s nevét, vagy a nagy idők folyamától vár lelki
sebeire irt, s néha, de csak átfutó csillámként, a messze jöven-
dőben sejtí nemzeti fényét s látja megnyilni egét. — Figyelmezz
a németek társasági szellemére, figyelmezz zenéjének jellemére,
a zenének, melyből oly valódilag tükrözik ki a külön nemzetek
legbelsőbb érzelme, s fogod-e tagadhatni, hogy a német a jelen-
ben él, a jelennek szedi virágít, soha nem epedvén a jövendő-
nek kockakajátéka körül. Halljad zenéjét s akaratom ellen viga-
lomra gerjedsz, az utolsó húr elhangzása után azonban vége a
varázsnek, lelkedben nem marad semmi nyom. Laktam sokat
németek közt, természetüket magamra alkalmazni iparkodván,
s köztük a napnak, az egyébként kellemesen töltött napnak
bezártával elvágva érzém a jövendőt, míg a jövő 24 óra végé-
vel minden jövendőbeli vágy nélkül szinte megint ott állék, hol
tegnap. — Mit érzek viszont magyarok közt, kiknek lelkét
nem bélegzé még meg az elkorcsosulás szégyene; mit érzek
messze a világ zajától magamba visszavonulva? Bánatot és
reményt! Zendítsd meg a nemzeti dal gyászhurjait s a mult
kor mélyeibe sülyedve édes kinok közt Berzsenyivel elsirom
bus elegiámat, s ki nem vesz semmi azon hiedelemből, hogy
a magyar nemzet „volt“. Fel-felhasad ismét előttem az ég és
édeni kéjjel reppen lelkemen keresztül ily szózat: „Epedéseid
nem holtakat illetnek, bus hangjaid nem halotti zene, a jövendő
lehet korod.“ Oh mennyei öröm! S ime sötétre borul szemeim
előtt az idők folyama megint, s örült gyanánt, kinok és kéjek
közt hánykódva fogyasztom magamat, életemnek nagy része
bánat, a reménynek sugárai vajmi gyéren öntnek pályámra
fényt.“

Fentebb idézett töredékből kiviláglik, miként Széchenyi-
nek első belépése a pozsonyi országterembe, első megszólamlása
a közügyek tárgyai felett, hosszú előkészület után, kifözött
terv szerint, sőt a mester önérzetével s éppen nem rögtön-
zésből történt.

Ha Széchenyi műveit olvasom, lelkem fölmelegül, szívem
feldobog, gondolataim a multba szállnak vissza s ugy tetszik,
mintha a dicsőültet hallanám szónokolni. Meg vagyok győ-

zödve, hogy minden honfitársam, kinek kebelében magyar szív dobog, hasonlóan érez velem, s kedvesen veszi, ha Széchenyi vallomásait folytatom, melyek világosan lerombolják azon ellene emelt vádat, hogy első föllépése pillanatnyi fellobbanás és nem kiszámított megfontolás műve:

„Mióta élek — így folytatja vallomásait — kimondhatlan vágy létezik lelkemben Magyarország kifejtésére. A magyar nemzet feldicsőítése él minden csepp véremben. Azon remény azonban, miként nemcsak költői képzelgés, de száraz felfogás szerint, lehetőségét, sőt hihetőségét is látám nemzeti ujjaszületésünknek, csak később, jöllehet hosszú évek előtt derül bennem fel. Hideg, csalhatlan számok, mert a nemzeti élet symptomáinak is vannak csalhatlan számai, azt mutatják, hogy midőn Európának, vagy jobban mondva, a civilizált világnak, szinte minden népei elérték már tetőpontjukat s vénülésnek indulnak, a magyar népnek csak most derül hajnala s oly nyara, oly fénye fog bekövetkezni, a milyent a 24 órai ész, t. i. az ész többsége csak távolról sem sejt, a rozsdáiban elsülyedt magyar nem is képzelhet, a magyar spherából kiesett német-magyar pedig gúnykaczajjal illet. Minden jelenetek jövődő fényt mutatnak nemzetünknek, minek jövődőlésére semmivel több jóslat tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kiseded makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja . . . S így lőn, hogy vagy 16 évvel ezelőtt (1825-ben) kimondhatlan s több napi belső küzdések után, és csak akkor, mikor látám, hogy senki azon talán egy kissé magasb nézőpontról nem fogja fel nemzetünk állását, mint én, vagy ha igen, nem mer s újraöntés helyett mindig csak nyomorult foltozás van napirenden, bizonyos órában megesküdtem magamnak, hogy miután világosan mutatkoznak lelkem előtt nemcsak a feltámadásnak, de nemzetünk egykori nagy kifejthetőségének is legbiztosabb jelei, mindent el fogok követni, habár magam maradok is, habár veszniem kell is, mit e kettős czélnak elérésére lelkem sugal. És ekkor léptem fejedelmemhez leg-hűbb 17 évi katonáskodás után, hátramaradó életemet a hazának szentelvén, a nyilvános élet tövises mezejére, s itt meg kell vallanom azon komoly elhatározottsággal, hogy én fognám, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni

alapját, vagy legalább azon czélnak szentelni véglehellésemig földi pályámat. A nemzeti testben egy parányi, alacsony helyen álló kapitány nem csekélyebbet tűztem ki magamnak, valóban nem; jöllehet senki, s remélem ez majd ki fog tűnni, senki nem tekintte mélyebben a szándéklott kivitelnek lehetetlenséggel határos tömkelegébe, mint én. És ez mennyire igaz, s én mennyire fogám fel szövevényes körülményeink közt a teendők sorát és céljaimhoz mily keserves utakon közelgeték, mind ezt most, és más alkalommal minden lepel nélkül előadom. Itéljen itteni állításaimról a jövőendő, melylyel érzem, hogy földi pályám s ittlétem némileg egybeszöve van. Addig is azonban annyit mondhatok, és ezt eldönthetlen bizonyossággal mutathatom be, hogy semmit sem tettem rögtönzéseként, vagy pillanatnyi fölhevülés következtében, de minden lépteim, minden tetteim egy előre kiszámított, messzeható tervnek szüleményei. Vérem meggondolatlanul s kitüzött elveimmal ellenkezőleg soha el nem ragadt, mert nem szenvedelemből léptem a nyilvános élet mezéjére, de kötelesség utáni elszántságból; minthogy véremnek felette kevesét tudtam becsülni több évvel ezelőtt, s általán véve a magyar nemzetet inkább a jövőendőben szeretem, mint a jelenben.“

Kell-e e szavaknál csattanósabb bizonyág azon vélemény lerontására, hogy Széchenyi 1825-diki föllépése rögtönzött volt? A hang, melylyel Széchenyi fényes pályájának kezdetéről szól, az önérzet oly magas fokára van emelve, hogy a kétkedésnek legparányibb árnyéka sem férhet hozzá a nélkül, hogy a legnagyobb magyar őszinte, szivből fakadt hazafiui vallomását hiu kérkedékenységgé ne törpitse.

3. Másik ellenvélemény Széchenyi pályakezdetéről.

Talán azért, mivel az a vélemény, hogy Széchenyi első föllépése csak pillanatnyi fölhevülés szüleménye s rögtönzött volt, a nagy hazafi vallomásai által tökéletesen romba döntetett; mások, kik a nagy reformátor földi dicsőségére minden áron némi homályt szerettek volna önzés vagy félreértés miatt borítani, megvallották ugyan, hogy Széchenyi első föllépésekor nem volt készületlen; de azt állították, hogy Magyarország

az ő föllépésekor a reformkérdésekkel annyira megbarátkozott és az átalakulás útjaival annyira ismeretes volt, hogy a *Hitel* írója nem a nemzetet rázta fel álmaiból a haladásra, hanem a fölébredt nemzetnek volt egyik haladó tagja; nem a szabadabb röptü közvélemény teremtője volt, hanem a közvélemény nyelve, hirdetője s eszköze lett.

Ha ez állítás bebizonyítható, akkor Széchenyi homlokáról eltűnik az a fénykör, mely most oly tiszteletreagadólag ragyogja körül, s ő a másodrangu szereplők sorába törpül s nevét a történet műzsája csak átfutólag fogja megemlíteni.

Szükség ennél fogva tisztába jönni e részben is, mert különben alkalmas kulcsunk nem leend, sem Széchenyinek, sem ellenfeleinek megértésére.

Midőn Széchenyi, mint mondá „a nyilvános élet tövises mezejére azon komoly eltökéléssel lépett, hogy ő fogná, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját“ tüstént a legkeserűbb gúnynyal támadta meg korának gyöngeségeit, bűneit, előítéleteit, kinövéseit. Hangja éles és verdeső, modora ostromló, politikája felforgató volt a régi tények és tanok irányában.

Széchenyit agitátornak, izgatónak nevezték, s az is volt ő bizonyos értelemben.

Ő a rombolásban találta gyönyörét, de nem azért, hogy a lerombolt épületek recsegése által zajt üssön, a világot maga körül csöditse s magát a bámész tömeg által csudáltassa. Ő nem tudott foltozni, tatarozni, hanem lerombolt mindent, hogy ujjaalkossa, csupán a haszonvehető anyagokat kimélve meg; ő a könyvek könyvének utasítását követte; rontott, épített, plántált, gyomlált, sebesített és gyógyított.

Hogy milyenek képzelte Magyarországot, midőn a reformálás nagy munkájához készült, ez iránti nyilatkozatai el vannak szórva „*Hitel*“, „*Világ*“ és „*Kelet népe*“ című munkáiban.

„Álomkórságban dermedez nemzetünk; de még van idő a fölébredéshez, sok azonban többé nincs.“ Ezt mondja a „*Hitel*“-ben.

„Hideg megfontolás s férfiúi érett elhatározás után közéleti pályámat oly hangulatban kezdém meg, mint mikor hajótörésnek induló szerencsétlen család megmentése végett,

látván, hogy másunnan jobb segítség nem jó, erejében nem, de egyedül tiszta szándékában bizó hajós ül gyenge csolnákára.“ Így nyilatkozik a „Kelet népében.“

„Munkássági körömet a messze jövőndőbe tűztem, mint-hogy bármily sokszor voltam is közel, előmenetelünk csigahaladását tapasztalván, béketürelmetlenségemben bőrömből pattanni, mindig volt valami bennem, mi nemzeti sülyedésünket olyannak szemlélteté, melyből mint *lassu nyavalyából* ismét csak lassan lehetne kiemelkedni s ekkép szellemem parancsára, ha kellett, mindig hallgatott az ész.“ Így szól a „Kelet népében.“

„Közleményeim darabosak valának, s természetesen, mert nem tartám tanácsosnak a bennem tökéletes egyhangzásban levő tervvel, roskadozó hazánkba ugyszólván kapustól rohanni be.“ Ezeket vallja a „Kelet népében.“

Szinte a „Kelet népében“ tiz küzdelem- és eredménydús évre visszagondolva, így kiált fel:

„Mennyivel édesb jelenünk búsan leélt napjainknál! Valódi elemünket megismertük, gyáva öngyilkolás által el nem veszünk többé. Hála, üdvözet! Örömünk azonban bár méltó, ne ámitson el, mint diadalos hadat a győzelem, Istenért ne! Mert valamint ez ismét elvesztheti a diadal legszebb gyümölcsseit, sőt még ellene is fordulhat az ingó szerencse, ha minden gondoktól időelőtt kibontakozik: ugy mi is elveszthetjük még mindazt, mit eddigi előmeneteleink után biztosan várhatánk. Igen, ezt mind elveszthetjük, sőt hihetőleg el is veszjtük, ha a legmélyebb bölcseséggel nem folytatjuk diadalmi pályánkat. Mert valamint csuda volt nemzetünket oly közel a sirhoz, ismét az élők közé visszalépní látni; ugy nem távol esik a csudától, nemzetünket oly felette szövevényes körülményei közt, gordiusi csomóként egybebonyolitott mivoltában alkotmányos férfiuságra emelni. S ha istenek nem könyörülnek, halandó ilyest soha nem visz végbe. Az istenek azonban megunják érdemtelen buta csoportokat boldogságra ugyszólván szüntelen kényszeríteni s végkép egyedül azokat veszik pártolás alá, kik legszebb ajándékukat, az elmebeli tehetséget becsülni, kifejteni tudják, s nem vakon, vagy szenvedélyeiktől ostorozva, de gondos előrelátással élik életüket.“

Az általunk idézett helyekben van felmutatva hazánk akkori állapota, midőn Széchenyi a tett terére lépett; vagy legalább Széchenyi felfogása szerint a nemzeti fejlődés ezen stádiumán állott.

Széchenyi ezen állításainak megczáfolására, saját műveiből ezeket idézik az ellenvéleményűek.

„Boldogok mi, hogy köztünk inkább a fiatalság jelei s hibái láthatók, hogy még távol tőlünk a vénség s koporsó.“ (Hitel.)

„Magyarország fejedelme nagyhatalmu ur, mert élő s fiatal, nem vén s megholt nemzetet uralkodik.“ (Világ.)

Az elősorolt idézetekben előbb „álomkórságban dermedő nemzet, hajótörésnek induló szerencsétlen családhoz hasonlító ország, roskadó haza, nemzeti sülyedés, és a sir széléről visszalépő nemzet említettvén; Széchenyi ellenesei ezen leírásaival összeférhetlenné találták a másik állítást, hogy „nálunk a fiatalság jelei láthatók“ és hogy „a magyar élő s fiatal, nem vén s megholt faj.“ S ezen ellentétes mondatokból azt akarták következtetni, hogy Széchenyi nincs magával tisztában saját politikájára nézve.

Egyik ellenese azt állította, hogy Széchenyit 1825-ben nem a rothadás szaga vonta a nemzethez; hanem inkább varázserővel az a szellem ragadta meg, mely jelesen a nemzetiség ügyében az akkori országgyűlésen annyi erélylyel lépett fel. Hogy mindazon eszmék, melyek Széchenyiben régóta felhalmozva voltak, s a nemzet javára gyümölcsöztek, csak egy ihlető szikrára vártak; de a nemzet fogékonysága nélkül hatásra nem számíthattak volna.

Másik ellenese így nyilatkozik: „A magyar nemzet, midőn a gróf nyilvános életét megkezdette, nem volt sir szélén álló vén beteg, ezt mutatja azon visszahatás, melyet az alkotmányához hűn ragaszkodó nemzet II. József önkényes kormánya ellen gyakorolt; ezt mutatja az 1790-diki országgyűlés melyen annyi felvilágosodás annyi türelemmel, annyi lelkesedés, annyi méltósággal, annyi szabadságszeretet annyi törvényességgel, annyi körülményismeret annyi előrelátó gondoskodással, annyi engesztelő szellem a jövőbe oly mély belátással párosultak, hogy ezen országgyűlés történetét évről-évre rajzaink legfényesebb lapjaihoz sorozhatnók; ezt mutatja az

azon országgyűlésen kirendelt választmány munkálata, a lelkesedés, áldozatkészség, a nemzetiség érdekében kitüntetett buzgóság, a folytonosan új erőgyűjtés, míg majd elkövetkeztek az 1823-diki események s elkövetkezett az 1825-diki országgyűlés. Hogy nemzetünk nem dermedett a sir szélén, tanusítja azon bámulatos hatás, melyet Széchenyi munkái gyakoroltak a nemzetre, mi bizonyosan elmarad, ha a nemzetben már előre kész fogékonyság nincs.“

„Gróf Széchenyi ujjait a kornak üterére tevé és megértette lüktetéseit és ezért mondható a legnagyobb magyaroknak, hogy százados hatásra számított lépései sem korán, sem későn nem érkeztek.“

A Széchenyi ellen felhozott idézetekben van elferdítés, mely nem szándékosan történt, s van félremagyarázás, melyre a grófnak nem egészen szabatos előadása adhatott alkalmat.

Hogy a nagy hazafi ellentéteseknek látszó mondásait érthetőkké tegyük s kiegyenlítsük, gyakorlati hasonlattal élünk.

Ha valamely uradalomról lehet mondani, hogy a gazdasági épületek romlásnak indultak, az investitio napról-napra kevesedik, jövedelem semmi; hogy a hosszas elhanyagolás következtében maga a föld is szomorú alakban tűnik föl; hogy a föld nem természetéhez illően miveltetik; szóval, hogy a sülyedés legalsó fokára szállott alá, s csak most kezd némi; bár hiányos javítások után lábadozni, s a sir széléről visszalépni. Ezer szerencse, hogy maga a föld termékeny s eszélyes szorgalom által paradicsommá varázsolható s szerencse, hogy sem meddő, sem kimerült. Mert ha kimerülve volna, ha nem mutatkoznának minden hanton a szüz ifjuság termékenyítő jelei; bizony kár lenne rája, ily mostoha előzmények után, időt és fáradságot vesztegetni. De mivel annyi eltemetett és még soha ki nem ásott kincs hever keblében, munkához kell fogni bölcs rendszerek, gyakorlati tapintattal és meleg ügyszeretettel és ha ez megtörténend, akkor az az uradalom nem „volt“, hanem „lesz.“

Ha mondom, így szólunk valamely gazdaságról és senki-nek sem jut eszébe minket következetlenséggel vádolni: mi következetlenség van abban, ha Széchenyi a magyarra vonatkozólag ezeket írta: „álomkórságban dermedez nemzetünk, sülyedésünk nagy, a sir elől menekültünk meg a semmivé

lételtől“, de szintén reményre biztatólag így kiáltott: „még eszély és igyekezet által szép jövőndő van előttünk“, mert Istennek hála, ifju, ki nem merült és gazdag visszapotló erővel bíró nemzet vagyunk?

Hogy Széchenyi a magyar nemzet reformátora volt-e, azt tetteiből lehet megítélni, melyek elősorolásának majd egy új fejezetet fogunk szentelni.

4. Széchenyi jellemzése.

Ha utazási leírást olvasunk, kívánjuk legalább ismerni azon tájakat, melyeken az utazó átvonult, hogy annál könnyebben beláthassuk a távolságokat, melyeken bizonyos idő alatt áthaladt; annál könnyebben felfoghassuk a nehézségeket, akadályokat, melyekkel küzdenie kellett; ha csaták ütközetek leírását olvassuk, figyelemmel szeretjük kísérni a földabroszt, hogy láthassuk az ellenséges táborok álláspontját, előrenyomulását, vagy hátravonulását; ha világtörténetet olvasunk, kezünkbe vesszük az országok ó és új térképeit, hogy azokból megismerhessük, micsoda változásokon mentek át az országok, határaik terjedtek vagy szűkültek-e, hol keletkeztek új városok, vagy hol enyésztek el a régiak: nagyon természetesnek találom, ha életleírásoknál óhajtjuk ismerni hősiünetet rajz vagy leírás után, s kívánunk megismerkedni annak modora s aprólékos szokásaival, hogy a kép egész kerekdedségében álljon szemünk előtt.

Hogy tehát olvasóim kívánságának e tekintetben is eleget tegyek, menjünk át a nyilvános pályáról a magánkörbe, a dolgozóról a személyre és Széchenyi jellemének kifejtését itt szöjünk tovább, mindaddig, míg a tárgyak érdeke ismét másfelé nem vonja figyelmünket.

Széchenyi annyira sajátos, annyira eredeti lény, miként semmi rámába, melyet a nagyságról, vagy közepszerűségről formálunk, be nem illesztethetik.

Külsőalakját azon időről vázoljuk, midőn népszerűségének süllyedő és erejének tetőpontján állott; midőn hitték, hogy kezd magát lejárni, mert kombinációi gyengülnek és ő hitte, hogy azért kezd csökkenni hatása, mert a haza izgatók által veszélynek sodortatik; midőn a sajtó némely kezelői siralmas

epedéssel sajnálkoztak az ő hanyatlásán és ő viszont, a közelítő vihar sejtelve miatt álmatlan éjeket virrasztott át a haza borongó láthatáráért.

Széchenyi erős, de nem atletai, magas de nem tulemelt alaku férfiú volt, a legarányosabb növészel, hajlékony tagokkal, jól formált mellel, izmos, edzett karral és közép nagyságu napsütött kezekkel. Arcza miatt, mely széles s eléggé telt vala, inkább látszék testesnek, mint szikárnak. Arcza sötét-sárga, rézvörös szinezettel az arcz közepétől fogva a száj és szem vonalai közt.

Homloka magas, széles, gondolkodó és redőkbe vont. E méltóságos, de sötét homloknak jellemét kiegészítette a sűrű, nagyszálu szögletes ivü és egymásba folyó két szemöld, mely annyira komor, annyira kivételes vala, hogy maga a gróf is élczeket csinált reá s népszerűsége egyik akadályának mondá. Széchenyi tekintete most fürkésző, éles és a kebel titkaiba ható; majd andalgó, borult s a szellemélet és eszmevilág tévegeibe merülendő volt. Orra vastagtövü, merész hajlásu és tágnylatu volt. Sűrű, nyirott, fekete bajusz fedte a közepszerünél nagyobb száját. Álla oly erős, oly csontos, oly széles és tömör, hogy az állati élet és a nyers erő kinyomatát, a szigoru akarat daczát s majdnem durvaságát veté az arcz alsó részére. Hangja erős, férfias volt, ha emelni nem akarta, de a magasabb fokon vékonynyá, sipitová, rekedtté vált. Koponyája nagy volt, de a kiformált hátulsó és közép rész fölött uralkodott az előagy tanyája a széles átmérőjü, magas, domboru homlokkal s az emelkedett felső főcsontokkal.

Ha nyugalomban képzeljük az izgékony reformátort, ha azon állapotban nézte az ember, midőn semmi terv, semmi a hazára vonatkozó remény vagy agály nem foglalkoztatá, lehetetlen volt hideg lángesze s vasakarata felől tökéletesen meg nem győződni.

Előnkbe lép egy szabályos testalkatu, ért koru, de teljes erőben levő nagy ur. A széles s redőkbe vont homlok, göndör fekete hajjal körözve, a komor sötétszürke szemek, a szokatlanul dus és összevont szemöldök, az egész arcz sötétsárga s verhenyeg színével, a törzsés és erős hajlásu orr, a majdnem széles száj az ajkszögleteken a gunyor és fásultság ki-

nyomatával, a szilárd és rendkívüli erélyt tanusító áll, az egyenesen tartott derék, az elegáns, de kiválólag kényelmes öltözék, melyhez mindig valami badar s felötlő vegyül: ezek együtt tették a jellemzőt Széchenyiben ama gyéren előkerülő perczek alatt, mikor sem elméje, sem érzése nem volt felhangolva. Megtört s eldobott szenvedélyek, a világtól elfordult érzés, egy kevés különczködési hajlam, mély gondolkodás s tetterő; ebből áll Széchenyi nyugodt alakjának kifejezése.

Azonban vessünk Széchenyire egy pillanatot, midőn agyának gépezetét élénkebb forgásba indította, midőn szokott eleven hangulatát visszanyeré.

Kísérjük egy gazdasági, egy tudós társasági, egy ipari, egy kereskedelmi, egy város építési vagy éppen megyei gyűlésbe, hol a szőnyegen levő tárgyak nem különösen ingerlők, de nem is érdektelenek.

A gróf, bár nálánál több valóságos kényelmet kevesen tudtak maguk körül teremteni, szerette a testi és szellemi fáradságot. Már reggeli tíz óráig, midőn a magyar táblabírói világnak mindennemű és minden irányu tanácskozmányai kezdeteket szokták venni, köz- és magánfoglalkozásaiból sokat elintézett, noha éjfélig társaságban volt s később vagy a kaszinó éttermében barátaival, vagy íróasztala mellett munkái közt töltött pár órát.

Palotája lépcsőjén találjuk őt tíz óra után néhány perczzel, arczán azon sötét erélyü és féllankadt kinyomattal, melyet imént rajzolánk le.

Öltözéke, ha nincs szükség a kardra s attilára, midőn aztán hintóba veti magát s úgy robog a gyűlésbe, rendesen kék frakk, a divatosnál valamivel rövidebb gallérral, kékföldü nyakkendő, nedves időben egy nagy shwallal eltakarva, koczkás kelméjü mellény, bőszabásu nadrág, a szokottnál szélesebb karimájú és törpébb kalap. Dereán néha vörös szövetü vékony szervián öv látható, mely közé, midőn nyugodtan társalog vagy értekezik, ujjait dugja. Kezén majd soha sincs keztyü, mert annyira szereti a fizikai munkát, annyira szeret valamit megvizsgálni, megragadni, valamin erejét és ügyességét próbára tenni, hogy örökké szabadon kívánja hagyni a kezét, mely jártas és ügyes volt az alsóbb foglalkozásokban, ugymint a

lovagias gyakorlatokban. Bal hóna alatt fekete bőru nagy fekete tárcza van, tömve levelezésekkel; miután ő idejét annyifelé osztotta el, hogy széles összeköttetéseit mellékesen, a gyűlések és társulati összejövetelek alatt kénytelen intézni, másként folyamban alig tarthatná.

Mig Széchenyi a lépcsőkön alább száll, már több rendeletet vagy megbízást intézett a körüle levőkhöz, néhány fokon gyorsan haladva, aztán megállva és visszatekintve.

Az utcán mindenki ismeri őt. A rang és foglalatosság, ipar, tudomány, vagyon és születés képviselőivel, szóval mindenféle osztály embereivel sokszori érintkezésben lévén, egymást felváltva találkozik egyénnel, kikkel szót cserélni, a dolgok fölött értekezni, tervekről, vállalatokról, vagy a napi kérdésekről kell beszélni. Ezalatt rendre élénkülnek mozdulatai, most az öröm, majd a szenvedély szikrái gyuladoznak szemében és szelidítik vagy alakítják át a gondokba merült arc hidegségét. A mint a gyűlésterem ajtajához ér, minden szem feléje fordul, vegyes indulatok villanyozzák át a tömeg kedélyét, kiki vár, vagy tart tőle, egyik a nagy hazafit, másik a keserü polemizálót látja benne, a pártok tekintélyei vagy közbeszólását, vagy néma jelenlétét tartják alkalmatlannak, mihelyt a tömeg közé furódik, minden ajak csak róla beszél, s midőn ühelyéhez érkezett, már a jelenlévő népösszeg hangulatában változást idézett elő, a kíváncsiság, figyelem s találgatás összefolyik a nagy hazafi iránti tisztelettel, vagy a kétséges pártemberre vonatkozó ellenszenv eltakart érzéseivel.

Székébe vetvén magát, kinyitja kulcsával a tárczát s mig az érkezett levelek boritékait felvagdálja, szomszédjától az ülés irányáról s részleteiről tudakozódik. A hírekre, melyeket hall, arczjátéka már élénkebb mozgásba kezd jönni. Ajkain már egy keserü gúnyt vagy pajzán mosolyt, felvont szemöldein s félig hunyt szemén a történetek sokkallását, vagy a modor hibáztatását lehet kiolvasni. Mintegy elégedetlenül nyul tárczája tartalmához, olvassa a tudósításokat, a sürgetőkre néhány sorral válaszol. De nem kell gondolni, hogy figyelmét visszavonta a tanácskozmányoktól, sőt az irás s olvasás daczára is szüntelen cselekvő volt, küzdött a tényekkel, szónokolt a szónokokkal, megbírálta, ledorongolta, föl-

magasztalta a szőnyegen lévő tárgyat s a mellette vagy ellene használt eszméket.

Széchenyinek arcza minden érdekes tanácskozás alatt protaeusi változásokon ment át, részint heves érzései, részint bizonyos színjátszói hajlama miatt, mely a tréfát s apró színléseket gyakran cél nélkül, sőt saját kárára is üzette vele.

Meglepő, hogy sok nagy férfi szereti erejét, mint a gyermek a bábót, különböző jelmezekbe öltöztetni s pedig korántsem csak ravaszságból, sőt igen gyakran kedélyének titkos nyugtalansága miatt, Széchenyinél is a taglejtések és arcváltozatok, hanem örökké heves érzésből eredtek is, de többnyire azonnemű komédiázásból támadtak, mely a kedély nyugtalanságára esik vissza.

Nála az élesen jellemzett arczon kívül, mely csekély elvonás által már tulságig felöltő lett, igen segítette a mimika külső mechanizmusát homlokbőrének mozgékonyasága, melyet a felső részekig emelni és onnan a szempárkányokig lebozsátani oly könnyen tudott, hogy vastag s bozontos szemölde és homlokredői a legtorzabb, s néha a megható kifejezésekre is szeszélye szerint valának alakíthatók.

Ezen rövid megjegyzések után képzeljük magunkat ismét a gyülesterembe, hol Széchenyi már a szónoklat és tanácskozás szellemét az ásitásoktól kezdve a komoly levélírásig, a mimika s a taglejtésektől kezdve pedig az éles epigrammai közbevágásokig minden szeszélyes vagy érzékeny eszközökkel kommentálta, felvilágosította, megczáfolta, támogatta és kigunyolta.

Azonban míg a közönséges dolgokkal és eszmékkal ily csodálatos érintkezésben van, a tanácskozás szőnyegére rögtön fölmerül egy nagy eszme, vagy a vita sorompóiba lép egy kitünő szónok. Széchenyi egyszerre felüti fejét, komolyabb s élesebb szint vált arcza és arczjátéka. Huzogatni kezdi kezével felső öltönyének karját, mintha tusára készülne, néha székét odahagyja, s a mellette állókkal élénk értekezésbe merül, s ilyenkor közli rendesen legelméesebb ötleteit a szónok és tárgy iránt; midőn pedig a sor reá kerül, már tért nyitott ülőhelye körül s jobb kezével feje tetejét surolva, többnyire igen mérsékelt hangon, de támadó és polemizáló modorban kezd rögtönzött szónoklatához, melynek még váz-

latát sem csinálta előre ki, magát teljesen a percz ötleteinek és az agyában csapongó eszméknek engedvén át. Mig beszél, taglejtései emeltebbek, hangja folyékonyabb és érzesebb, arczjátéka a gondolatok menetével összhangzóbb lesz. Ha az előadás fonalát felvette, az ülőhelye körül nyitott téren fel és le kezd vonulni. Most szenvedélyesen csap az asztalra tenyerével, majd hidegen látszik a közönségtől s nyert jóváhagyástól elfordulni. Midőn nem helyeslő szavak és tompa mormogás követik nyilatkozatait, még fulánkosabb ötleteket, vagy a közvéleménytől még inkább elütő nézeteket lök a tömeg közé, s dacza az ellenhatással arányosan növekedik; mert az ő leigázhatlan s makacs jelleme, ha eszméi iránt idegenkedést lát a hallgatókban, ritkán veszi igénybe azon apró fogásokat, melyek által a gyakorlott szónok a duzzadó kedélyeket visszahódítja és az ingadozó csatát köztapsok közt nyeri meg. Széchenyi ügyes volt a salonokban, mester a rábeszélés taktikájában, szeretett az irodalom által hatni a közönségre, de követelő tömeg előtt nem tudott alázatos lenni, azért, hogy annak kegyét megnyerje.

5. Széchenyi irodalmi és társulati működése.

Mielőtt Széchenyi politikai élete ismertetéséhez fognék, szükségesnek tartom irodalmi működése rajzát adni, hogy annál inkább kitűnjék élete óriás munkássága, mert valójában megdöbbenve gondolkodik az ember, hol vehette a roppant időt ennyi jeles munka megírásához azon ember, ki csaknem minden közhasznu hazai vállalatnak megpendítője, alkotója s fentartója volt, ki a közügyekért fáradott s utazott.

Hogy Széchenyi egy rövid emberi élet folyama alatt annyi szépet, dicsőt és nagyszerűt volt képes létrehozni, onnan magyarázható, hogy rendet tartott működésében, percnyi időt sem vesztegetett el, s helyesen, czélszerűen tudta felosztani idejét, semmit sem tett rögtönözve, pillanatnyi fellobbanás következtében, kiszámítás nélkül, tehát mindenütt s mindig eredménynyel. Első gondja volt, mihelyt a politikai pályára lépett, tettei s könyvei által forradalmat idézni elő az eszmékben, közszellemben, institutiókban, gazdaszat, ipar, vállalatok hazánkban addig kopáran álló mezején.

Először is a magyar lótenyésztés elhanyagolt állapotára fordítván figyelmét, már 1826-ban Pozsonyban a magyar lótenyésztő társulatot alapítá, mely 1827-ben Pestre tételt átvéve s évenkénti díjak, versenyek által nem is reményelt eredményeket idézett elő; később azután az állatok más fajaira is kiterjeszkedvén, magyar állattenyésztő társasággá alakult. 1828-ban jelent meg a „Lovak“-ról írt munkája. Midőn a főherceg József nádor, mint a magyar akadémia pártfogója, annak alapítóit s több tudósból álló küldöttséget a szervezési munkálatok elkészítésére Pestre hívá, gróf Széchenyi is, akadémiai elnök gróf Teleky Józseffel együtt, legnagyobb tevékenységet fejtett ki e nagy tárgy körül, s az igazgató tagok bizalma által 1830 november 17-én az akadémia másodelnökévé választatott, mely hivatalában évről-évre meg erősítettett.

Széchenyi, mint a politikai, úgy az irodalmi téren is megtudta az „egymásutánt“ határozni, s munkái mint láncszemek folynak egymásból. Ő anyagi jólétet akart nemzetének teremteni s biztosítani; de a szellem fegyverével. Tudta, hogy minden anyagi vállalat létrehozásához pénz kell, a pénzforgalomnak pedig hitel az alapja, azért első nagyobb irodalmi műve, mely 1830-ban jelent meg, „Hitel“ czimet visel homlokán. Széchenyi „Hitel“ czimű munkáját gróf Dessewffy József „Taglatat“ czimű munkával támadta meg s Széchenyi „Világ“ czimű munkájával válaszolt rá 1831-ben, melyben a „Hitel“-ben előadott nézeteit bővebben fejtegeti s magyarázza. Ugyan 1831-ben a „Magyar játékszinről“ bocsátott ki egy röpiratot, melyben egy Pesten a középponton felállítandó nemzeti színház, s azzal összekötött conservatorium létesítését indítványozta. 1833-ban gróf Andrassy Györggyel Angolországba utazott, hogy a Pest-Budát összekötendő lánczhid tárgyában adatokat gyűjtsön, s miután ott a leghiresebb vízi építésszel értekezett, kiadta a „Budapesti hid egyesülethez intézett jelentését“ 1833-ban. Még ugyanazon évben készült, de csak később jelent meg Lipcsében „Stadium“ czimű munkájának első kötete. Ez időben történt, hogy a Vaskapu melletti vízépitészeti működésekhez teljhatalmu királyi biztosnak neveztetett ki, mely czélból 1834 elején ismét Angolországba utazott s az év többi részét a Vaskapu mellett töltötte. Ez

időtájjra esnek a Duna-gőzhajózást s a Fekete-tengerreli öszszeköttetést tárgyazó számos, jeles hirlapi cikkei, melyeket az általa organumul választott „Jelenkor és Társalkodó“ czimű politikai lapban bocsátott közönség elé. 1838-ban írta „Néhány szó a lóverseny körül“ czimű munkáját, melyet 1841-ben „A magyar akadémia körül“ és az oly nagy irodalmi forradalmat előidézett „Kelet népe“ czimű munka követte. Hogy lenne a magyar nemzetnek egy Mekkája, hova évenként vagy naponként elzarándokolhatna a tisztelet, hála és kegyelet adóját lefizetni, nagyszerű nemzeti sirbolt felállítását indítványozta s kiadta e célból „Üdvlelde“ czimű munkáját 1842-ben. 1843-ban jelent meg tőle „Adó és két garas“, 1845-ben „Magyarország kiváltságos lakosaihoz“ ; Eszmetörédékek különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg ; 1846-ban írt a „Balatoni gőzhajózásról.“ 1847-ben jelent meg tőle a „Politikai programtörédék“ s a „Közlekedési ügy rendezéről“ szóló szakértő jeles munka.

Széchenyi fentebb előszámlált műveiből láthatja az olvasó, hogy alig mult el év, melyben egy vagy több jeles munkájával nem adott volna lendületet az ébredő, s folyvást emelkedő közszellemnek, s megítélheti az ő óriási tevékenységét. Az irodalmon kívül, mely által oly nagyszerűen hatott, az egyesületi tér volt azon kedvencz mezeje, melyet legnagyobb előszeretettel mivelt, melyet legbiztosb sikerhez vezetőnek tartott, s melyen annyi dicső eredményt is vivott ki. A polgárisodás nagy tűzhelyeinél sokszor s huzamosan tartózkodván, csak magában Angolországban tizenháromszor fordulván meg, a világkereskedés és ipar s gyakorlati ész ezen klasszikus földjéről gazdag kincseket hordott hazájába. Gyakori utazásaiban először csak élvezetet s szórakozást keresett, utóbb ismeretet s tapasztalatokat gyűjtött, a távol országokban is mindig csak imádott hazájára, s a kelet népére gondolva.

Midőn a hazáérti működés terére lépett, a logikai egymásutánt, melyen az érdekek összeolvasztása s a nemzeti erő emelése felé haladni szándékozott, ekként állítá fel : „szabad s biztos birtok ; ezt megelőző jó törvény ; ezt megelőző eszmesurlódás ; ezt megelőző egybepontosítás ; ezt megelőző kedvessé tétele a hazának, s a haza központjának. Nála tehát a teendők fokozatán Budapest érdekessé tétele volt az

alsó és első lépcső, hogy azután az anyagi s értelmi erők innét vezéreltethessenek. Ezért a lófuttatás, ezért a nemzeti kaszinó felállítása, Pest szépítése, mind megannyi eszközök s csábszerek, hogy a tehetős magyar főurakat Pestre édesgesse, s azok, lemondva a külföldieskedésről, itt töltsék az évnek legalább egy részét. A felső lépcső pedig volt a birtokviszonyok feudális alakzatainak megsemmisítése, a szabad és biztos birtok, mint az újabbkori polgáriasodás mellőzhetően kívánalma s feltétele. Az egyletek a társadalmi téren, a részvényes vállalatok, melyeket Széchenyi indítványozott vagy vezetett, mind ezen most mondott célra; az eszmék érlelésére, összpontosítására s Budapestnek vagyoni, szellemi és izlési felvirágoztatására voltak irányozva.

Széchenyi anyagisággal vádoltatott azon irányért, melyet magas céljai s tervei kivitelére követett; de mindezek alól szorosabb s nem felületes vizsgálódás után kitünik a mély szellemiség. Minden cselekvésének, egész rendszerének vezéreszméje az volt, „hogy csak úgy remélhetünk üdvöt, ha szellemi alapon nyugszik jelenünk s jövődönk, ha azon emelkedik anyagi kiképzésünk és nem viszont.“ Széchenyi, mint mindenben, úgy e téren is sajátos egyéniség volt, s nem csoda, ha modora miatt kortársai félreismerték. Királyi biztossá neveztetését a sérelmi politika emberei rosszalták, ő pedig nem idegenkedett attól, mert kineveztetését eszközül tekintette tervei kivitelére. Ő minden elemet, minden módot felhasznált, mely által az ügyet, melyet keresztülvinni kívánt, előmozdithatta, s minthogy politikai első föllépése óta az utilisatio embere volt, nem annyira ellenzeni, mint alkotni törekedett. A tettek mezején az erők s eszmék egyesítése, associatiók s közvállalatok, eszmesurlódás s összetalálkozó érdekek által kívánt hatni; a jogi reformok mezején annak megmutatása által izgatott, hogy a gyökeres változtatások nemcsak a házára, hanem a jogait feláldozó egyénre is hasznosak; a kormánynyali érintkezés mezején igyekezett az ellentállást lefegyverzeni, bebizonyítván, hogy a szándékolt lépések a kormány s birodalom érdekeit meg nem támadják. Szóval, elvokonait összpontosítani, elvelleneit okokkal meggyőzni, a birodalmi kormányt megnyugtató s megnyerni törekedett, a mely utóbbi csak a teendők oly sorozata mel-

lett volt képzelhető, mely a kormányérdekekkel szemközt álló kérdések vitatását hátrább utalta.

Foglaljuk rövid képbe Széchenyi irodalmi működése hatását. Művei millió agyat hoztak mozgásba, kimeríthetlen eszmecesterére adtak alkalmat, németre fordítottak, európai hirre kaptak. Széchenyi teremté nálunk a politikai irodalmat. Írásmódja egészen sajátos, különbözik minden egyébtől, s a legügyesebbek által is csak tökéletlenül utánozható. Tele van közbeszúrásokkal, kitérésekkel, de azért az egészen a legnagyobb következetesség s nagyszerű logika vonul végig. Hosszu körmondatai olykor fárasztók lennének, de enyhíti azokat az eszmék gazdagsága, az elmés ötletek, a jóízű, táplálatos tartalom, a csipős gunyor. Nyelve sohasem magyarul. Azért e könyvek örökké érdekes olvasmányok maradnak s roppant kiterjedést nyertek, vette, elnyelte a közönség, mely a gróf munkáit akkor is mohón élvezte, midőn ő már népszerűségét veszítette a nép bálványoltjainak kiméletlen megtámadása miatt. A gyakorlati irányu, sarcastikus könyvekben, melyeknek olvasására az olvasó majd felkaczagott a jól találó elmésségek miatt, majd feljajdult a döfések alatt, helyenkint a legmélyebb s legszentebb költészet, szívet átrázó hazafiui fájdalom s azon sötét, édes melancholia tűnik fel, mely ezen, az egyoldalú közvélemény által kizárólag anyagi irányu s prózai felfogásu embernek kürtölt nagy államférfi lelkületének fényoldalát képezi.

(Folytatása következik jövő évben.)
